

POZADINA SUKOBNA OKO ISTICANJA SRPSKE ZASTAVE U HRVATSKOJ NA PRIJELAZU IZ XIX. U XX. STOLJEĆE*

Ljerk a R a c k o

U spomen na moju profesoricu
dr. Ljerku Kuntić.

Pri koncu XIX. stoljeća velikosrpsko preziranje u Hrvatskoj iskazuje se i demonstrativnim isticanjem srpske zastave uz istodobno širenje propagande protiv zemaljske crveno-bijeloplave trobojnice. Zbog toga su zahtjevi za isticanjem srpske zastave zapravo negiranje državnopravnog položaja onodobne Hrvatske i svojevrsna pobuna protiv hrvatskih državnih vlasti.

U ovome ćemo članku prikazati prilike što su na prijelomu stoljeća vladale u onim dijelovima Trojedne kraljevine u kojima je izvršnu vlast imao Ban, a zakonodavnu Sabor kraljevine Dalmacije, Slavonije i Hrvatske, dakle u onodobnoj kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Prema popisu pučanstva iz godine 1890. Kraljevina Hrvatska i Slavonija je brojala 2,186.410 civilnih osoba.¹ Pretpostavimo li da su svi onodobni pripadnici grčko-istočne vjeroispovijedi bili Srbi, 1890. godine u Hrvatskoj i Slavoniji bilo je 657.443 Srba, dakle oko 26% sveukupnoga pučanstva. Kraljevina Hrvatska i Slavonija je bila podijeljena na osam županija: Ličko-Krbavsku, Modruško-Riečku, Zagrebačku, Varaždinsku, Bjelovarsko-Križevačku Požešku, Virovitičku i Srijemsku. Udio Srba bitno se je razlikovao od županije do županije - od manje nego li 1% u Varaždinskoj županiji do oko 45% u Srijemu, te oko 51% u Ličko-Krbavskoj županiji. Hrvata je bilo oko 62% od sveukupnoga pučanstva. I dok se udio Hrvata u gradskome pučanstvu smanjuje tek za nekoliko postotaka, Srba je u gradovima bilo samo 11,8%. Čak je i u Srijemu njihov udio u gradskome pučanstvu bio izrazito nesrazmjern. Od 347.022 stanovnika Srijema 45% bilo je Srba, 25,8% Hrvata i 16,5% Nijemaca. U gradovima je međutim Nijemaca bilo 32,5%, Hrvata 22%, a Srba 35% žiteljstva.

* Ovaj je članak prijevod rukopisa »DIE HINTERGRÜNDE DES STREITES UM DAS HISSEN DER SERBISCHEN FAHNE IN KROATIEN UM DIE WENDE DES 19. JAHRHUNDERTS«. Njemački je izvornik 2. svibnja 1994. g. prihvaćen za objavljivanje u časopisu »DIE MITTEILUNGEN DES ÖSTERREICHISCHEN STAAT'SARCHIVS«.

¹ »Političko i sudbeno razdieljenje kraljevina Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1895.

GRADSKO PUČANSTVO U HRVATSKOJ I SLAVONIJI 1890. g. PO ŽUPANIJAMA I
PREMA NACIONALNOSTI U POSTOTCIMA²

ŽUPANLJA	HRVATI	SRBI	NIJEMCI
1. Ličko-Krbavska			
Karlobag	97,73	1,81	-
Senj	91,31	4,95	1,14
Gradsko pučanstvo	92,54	4,35	0,92
Sveukupno pučanstvo	48,71	51,13	0,05
2. Modruško-Riečka			
Bakar	94,61	1,02	0,71
Gradsko pučanstvo	94,61	1,02	0,71
Sveukupno pučanstvo	66,15	32,38	0,21
3. Zagrebačka			
Kostajnica	76,73	17,67	2,24
Karlovac	71,77	9,13	5,36
Petrinja	80,72	11,29	2,19
Sisak	71,02	5,28	5,82
Zagreb	66,02	3,20	9,13
Gradsko pučanstvo	68,77	5,24	7,56
Sveukupno pučanstvo	74,57	20,88	1,12
4. Varaždinska			
Varaždin	80,25	1,10	8,05
Gradsko pučanstvo	80,25	1,10	8,05
Sveukupno pučanstvo	96,46	0,83	0,75
5. Bjelovarsko-Križevačka			
Ivanić	88,20	3,18	4,71
Bjelovar	65,50	13,47	7,31
Koprivnica	87,30	1,10	4,77
Križevci	83,40	3,76	4,08
Gradsko pučanstvo	80,87	5,01	5,25
Sveukupno pučanstvo	74,81	15,70	1,38
6. Požeška			
Brod (na Savi)	62,06	8,95	15,73
Požega	66,24	8,58	11,50
Gradsko pučanstvo	63,96	8,78	13,82
Sveukupno pučanstvo	56,33	26,37	5,28
7. Virovitička			
Osijek	27,88	8,09	53,88
Gradsko pučanstvo	27,88	8,09	53,88
Sveukupno pučanstvo	47,19	18,66	17,38
8. Srijemska			
Karlovci	30,98	53,73	10,01
Mitrovica	22,64	35,27	26,75
Petrovaradin	57,85	3,81	28,11
Zemun	7,29	36,04	47,14
Gradsko pučanstvo	22,07	35,03	32,28
Sveukupno pučanstvo	25,83	45,91	16,57
HRVATSKA I SLAVONIJA			
Gradsko pučanstvo	56,04	11,79	18,95
Sveukupno pučanstvo	61,94	25,95	5,37

² Budući da je hrvatski jezik pri popisu pučanstva bio označen kao »hrvatski ili srpski«, Srbi su od Hrvata odijeljeni prema pripadnosti grčko-istočnoj vjeroispovijedi. Nijemcima su ovdje smatrani svi oni koji su kao svoj materinjski jezik naveli njemački. Budući da su ostale narodnosne skupine tvorile tek neznatan dio sveukupnog pučanstva kao i pučanstva gradova, ovdje nisu uzete u razmatranje.

IZVORI: »Političko i sudbeno razdijeljenje kraljevine Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1892.; Isto 1895.

Ti statistički podatci iskazuju seosko obilježje srpskoga pučanstva. Ličko-Krbavska je županija bila najnerazvijeniji dio Hrvatske, što je tad još donedavno bio u sklopu vojne granice. Na uglavnom neplodnome tlu živjeli su Srbi izrazito okrenuti sebi samima, ne pokazujući spremnost prilagoditi se okolišu i državnoj stvarnosti. Tome nasuprot, svoja su htijenja težili nametnuti sveukupnoj zajednici. U ovom članku korišteni su arhivski izvori što se uglavnom odnose na prilike u Ličko-krbavskoj županiji, budući da su događaji što su se tamo odigrali imali odlučni utjecaj na razvoj zbivanja u cijeloj Hrvatskoj. Stanje u Županiji sriemskoj nije uzeto u obzir, budući da su tamo Srbi, ne obzirući se na državnu vlast, već desetljećima uglavnom provodili svoju volju. Velikosrpsko presizanje polučilo je, izuzmemo li Srijem, prve uspjehe u Ličko-Krbavskoj županiji, koji su odmah potom poslužili kao presedan i uvedeni u ostale dijelove Hrvatske. Zlokobna politika potvrđivanja zatečenih prilika, pa bile one i protuzakonite, što je bila provedena snažnom rukom bana Khuen-Héderváry, ohrabivala je Srbe u njihovim težnjama što nisu znale mjere, za povlaštenim položajem, a s druge pak strane takva je politika izazivala veliko nezadovoljstvo među nesrpskim pučanstvom. Pri tome su čak zahtjevi, kako pripadnika oporbene Stranke prava, tako i upravnih činovnika odanih zakonu, da se odredbe temeljnoga zakona štuju na cijelome području Kraljevine, bili osuđivani kao huškanje, te im se je pripisivala odgovornost za neprijateljsko ponašanje Srba.

Uloga najistaknutije prethodnice u velikosrpskoj propagandi bila je dodijeljena grčko-istočnome svećenstvu i srpskim učiteljima. Oni su bili ti koji su u vjerskim, no s vremenom sve otvorenije i agresivnije, i u državnim pučkim školama, najviše utjecali na odgoj i političko oblikovanje širokih krugova srpskoga pučanstva u smjeru velikosrbstva. U tekstu »Srpska narodna škola na kraju XIX. stoljeća« stavljene su pred srpsku pučku školu dvije zadaće: oblikovanje srpskoga nacionalnog karaktera i obrazovanih ljudi. Izgradnji srpskoga narodnog karaktera pridonijet će »gorljiva ljubav prema školi i crkvi, poznavanje prošlosti narodne, što će se najbolje moći postići sa izučavanjem srpske historije, te srpskih narodnih pesama, i naposljetku lep, karakteran primer vaspitača«. ³ Najprečom zadaćom pučke škole označeni su održavanje srpskoga imena i srpskoga jezika. Tu zadaću valjalo je da u zajedničkome radu ispune crkva i škola, budući da su u tekstu kao uzori navedene osobe sv. Save i cara Dušana, bivali slavljani kako kao borci za svoju crkvu, tako i za srpstvo. Srpska pučka škola, što je stajala pod okriljem grčko-istočne crkve, trebala je »da stvori narodu srpskom čelik karaktere, koji će žrtvuju za rod i dom«. ⁴ Odgoj za predanost, ili barem za štovanje domovine Hrvatske u kojoj su živjeli, i iz čijega su skromnoga proračuna bila izdvajana također i sredstva za grčko-istočnu crkvu, nije se nalazio na popisu srpskih vrlina. Djeca su bila odgajana da budu borci za srpstvo i usmjeravana da šire i razviju samo ono što je srpsko. Tome sukladno Srbi su ona područja Hrvatske u kojima su, makar i u malim zatvorenim skupinama, živjeli, običavali označavati kao »srpsku zemlju« u kojoj bi trebala biti samo srpska obilježja i u kojoj bi se valjalo pokoravati jedino željama i narednjima grčko-istočnoga svećenstva, dotično predstavnika tamošnje srpske političke elite. Zemaljska zastava Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije bivala je obeščašćivana, a izvješavana srpska zastava. Veliki župan Ličko-Krbavske županije, Srbin Budo Budisavljević, koji je svojedobno bio član srpskoga crkveno-narodnog kongresa, kao visoki činovnik često bi

³ »Godišnji izvještaj o srpsko-narodnoj osnovnoj školi u Zagrebu za školsku 1895-96 godinu«, Zagreb 1896., str. 5.

⁴ Isto.

prikrivao prave nakane velikosrpskih izgreda, no ponekad ni on nije mogao izbjeći a da Banu ne podastre činjenice što su teško teretile grčko-istočno svećenstvo. U srpnju 1892. g. izvjestio je o jednome izgredu na Plitvičkim jezerima pri kojemu je jedan grčko-istočni svećenik, praćen još dvojicom svećenika istomišljenika, pred društvom tamo okupljenim na izletu, izrekao zdravicu srpskoj braći iz Korenice, »iz srpske Like, na srpskim jezerima«. ⁵ Isti taj svećenik, Mirko Petrović, upisao se je već godinu dana prije u knjigu dojmova na istim jezerima slijedećim stihovima:

*»Srpska volja diže grud
Srpska volja hoće svud
hoće da se glasi - pa i na
srpskim jezerima plitvičkim«*⁶

Veliki župan završava svoje izvješće primjedbom, da se »ono ... ponašanje mladeg naraštaja među srbsko-pravoslavnim sveštenstvom ... ni sa strane takta i razbora, niti s gledišta političkoga povladiti ne smije, odobriti ne može«. Dalje iznosi on mišljenje, da takvi ispadi mogu »do dna uzmutiti prepotrebni sklad i slogu sinova ta hrvatske ta srpske narodnosti na hrvatskoj grudi zemlje naše«. ⁷ Na navedeni ispad upozoren je i episkop Mihailo Gruić. Rujna 1892. g. obaviješćuje episkop Bana što je u vezi s time poduzeo. U pismu staje on zaštitnički uz paroha Petrovića primjećujući da je ovaj »živ po naravi, koja se lako daje pisanjem »Srbobrana« zavesti«. ⁸ Za episkopa Gruića problem je bio riješen izricanjem opomene M. Petroviću. Taj slučaj ne bismo međutim nikako mogli zanemariti kao neki ispad jedne »usijane glave«. On je odražavao političke poglede najvećega dijela grčko-istočnoga svećenstva. Pa i sam veliki župan Budisavljević izvješćuje, zaprepastven, o »besmislenoj prem vješto tkanoj bajci, po kojoj se zemaljska zastava kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije nevištom narodu označuje kao... rimo-katolička, čim se hoće uprav da izazove zazor i priepor vjerski a u daljoj konzekvenciji i plemenski«. ⁹ Slijepa mržnja na sve što se nazivalo hrvatskim, bila je već nazočna. I ne samo da se je tom »bijesnom strašću« uvijek iznova orgiješivalo o temeljni zakon već je ona »...odtislula šire krugove občinstva na nedobru stranu velesrbskih osjećaja pa možda i - ubitačnih težnji...«. ¹⁰ Grčko-istočni episkop bivao je na svojim putovanjima po Ličko-Krbavskoj županiji od mnoštva pozdravljan uzvicima »Živjela Srbija« i »Živio kralj Aleksandar«, a i samo spominjanje hrvatske domovine nerado se je čulo.

Za ispada u selu Jošane (upravna općina Udbina; 1890. g. svi žitelji (1715) grčko-iztočni) hrvatska zemaljska zastava što je u povodu posjeta predstojnika Odjela za bogoštovje i nastavu I. Kršnjavoga bila izvješena na školskoj zgradi, nakon njegova odlaska biva, raztrgana i zamrljana, nađena pod mostom. Nakon prvih redarstvenih izviđanja bili su, ako ne za izvođenje, a ono za poticanje, osumnjičeni učitelj Jovo Vurdelja i paroh Dane Budisavljević. Obojica su čak prkosno izjavili oružniku »da i znamo mi

⁵ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), PRZV, k. 393, 6-14 3080/1892.

⁶ Isto.

⁷ Isto.

⁸ Isto.

⁹ HDA; PRZV, k. 390, 6-14, 860/1892.

¹⁰ Isto.

krivca, odati htjeli nebi«. ¹¹ Iskazima trojice svjedoka bili su učitelj i paroh optuženi za poticanje na obeščašćivanje zemaljske zastave. Oružništvo je podnijelo prijavu državnome odvjetništvu u Gospiću. Međutim, na poticaj državnoga nadodvjetnika u Zagrebu, kazneni je postupak morao biti obustavljen i slučaj predan političkim vlastima na redarstveno uredovanje. Odgovorni činovnik, kako je u takvim slučajevima bilo uobičajeno, udugovlačio je s postupkom, kako bi nakon nekog vremena mogao ustvrditi da zbog izgubljenog traga nije mogao otkriti počinitelja. ¹² Nadalje, oružništvo i državno odvjetništvo pri provođenju istrage u mjestima pretežnito naseljenim Srbima, nailazilo je na zid šutnje. Jedva da bi itko bio spreman svjedočiti protiv paroha ili učitelja na sudu. A ako je među Srbima i bilo takvih koji su htjeli svjedočiti, u suglasju sa svojom savješću, od strane tamošnjih vodećih srpskih krugova primijenjivana je politika zastrašivanja. ¹³

Takve prilike bile su posljedak dugotrajna procesa. U ovom ćemo se članku ograničiti tek na najvažnija gledišta i činjenice, što su od odlučnoga značenja za razumijevanje problema. Bit će jasno da pojedinačni pokušaji zabranjivanja srpske zastave nisu bili uzrokom neprijateljskoga držanja Srba prema Hrvatima, već da su te zabrane bile tek zakašnjela, i k tome još nedosljedno provedena, obrana u nuždi.

Godine 1875., 24. veljače, obratio se je general Anton Mollinary, u ime c. i k. Generalkomande kao krajiške zemaljske upravne oblasti u Zagrebu, banu Ivanu Mažuraniću. U svojemu dopisu izvješćivao je da je za svečanih prigoda na javnim zgradama i trgovima »uslijed zamijene kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske sa srpskom zastavom, dolazilo do pobuna i demonstracija«. ¹⁴ Želeći stati na kraj tim postupcima, odlučio se je Mollinary donijeti odgovarajuću naredbu. Pa s obzirom da je htio sadržaj buduće naredbe uskladiti s »u Trojednome kraljevstvu vladajućim običajima i pravom«, zamolio je Bana da imenuje jednoga ili dvojicu vladinih činovnika; zajedno s osobama iz Generalkomande i s zapovjednikom stožera, pukovnikom König, koji da je znalac ceremonijala vezanih uz zastave, ti vladini činovnici imali bi sastaviti željenu naredbu. ¹⁵ Uz sudjelovanje odjelnoga savjetnika Maksimilijana Mihalića izdana je, i 8. travnja 1875. g. svim c. i k. oblastima i uredima što su potpadali pod Generalkomandu odaslane, okružna naredba o uporabi zastava pri svečanim prigodama. Prijepis naredbe dostavio je Mollinary još istoga dana Banu. Srpska zastava bila je zabranjena. Propisi o isticanju zastava vrijedili su kako za privatne, tako i za javne zgrade, pri čemu su u potonje ubrajane i »...privatne zgrade u kojima se nalaze državne, zemaljske, gradske ili obćinske oblasti i uredi, kao i korporacije, škole i ostale javne ustanove, te crkve, bogomolje i župni dvori«. ¹⁶ Hoteći djelovati smirujuće naredba isticanje srpske zastave ne označuje demonstrativnim, neprijateljskim činom, već zabunom, pa je stoga zabrana srpske zastave izrečena u obliku pojašnjenja. ¹⁷ Prema jednome Mollinary-evom dopisu, od 20. studenoga 1876. g., upućenome Banu, trebale su donesene

¹¹ Isto.

¹² Isto.

¹³ Isto; HDA; PRZV, k. 478, 6-14, 6272/1896.

¹⁴ HDA; PRZV, k. 64, 938/1875.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto.

¹⁷ »...zur Vermeidung einer Verwechslung der kroat. slav.dalm. mit der aus serbischen Farben bestehenden serbischen Fahne deren Benützung nicht gestattet ist, wird bemerkt, daß sich bei ersteren der weiß, bei serbischen aber blaue Streifen in der Mitte befindet...«, Isto

odredbe biti primijenjivane i u Provincijalu.¹⁸ No hrvatska se je vlada očigledno skanjivala na području Provincijala donijeti naredbu slovom koje bi srpska zastava bila nedvojbeno zabranjena. Iz Predsjedništva kraljevske zemaljske vlade dostavljen je tek 8. lipnja 1876. g. prijepis navedene naredbe Odjelu za unutarnje poslove »na službeno znanje« i uz primjedbu da naredba vrijedi za područje pod upravom Generalkomande.¹⁹

General Anton Mollinary izvješćuje u istome dopisu, da su u jednoj općini na putokazima nanese, umjesto zemaljskih, »srpske nacionalne boje«, pa da redanje obojenih pruga nije bilo ispravno. Mollinary stoga pita da li su u Provincijalu u međuvremenu »donesene neke odredbe koje bi eventualno mogle biti prenesene i u Vojnu krajinu«.²⁰ Slovom paragrafa 61. temeljnoga zakona I:1868. o hrvatsko-ugarskoj nagodbi bilo je za autonomne poslove, što znači za zakonodavstvo i upravu u svim unutarnjim poslovima, bogoštovju, nastavi i pravosuđu (osim sudbenosti u pomorskom pravu) propisano da »imadu se unutar granica kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije upotrebljavati sjedinjene boje i grbovi istih kraljevina, potonji provideni krunom sv. Stjepana«. Izgled zemaljske zastave nije pobliže opisan i tek 16. studenoga 1876. g. izdala je kraljevska zemaljska vlada u Zagrebu naredbu kojom se utvrđuje da »...ima poredanje zemaljskih bojah vazda takovo biti, da je prva pruga crvena, druga bijela, i treća modra, četvrta opet crvena itd.. Svako drugo redanje bojah, pače isto redanje, ali početak drugom nego-li crljenom bojom, je protupropisno, ter se imade posvud odmah odstraniti i ispraviti...«²¹ Srpska zastava, za razliku od naredbe što ju je godinu dana ranije izdao Mollinary, nije bila spomenuta. Povodom izdavanju ove naredbe bila je naime činjenica da se lokalne vlasti pri bojanju putokaza nisu uvijek služile zemaljskim bojama; često se je dešavalo da su u Slavoniji bili obojeni bijelo-plavo, a u Hrvatskoj bijelo-crveno. Naredba je bila otisnuta u Zborniku zakona i naredaba i time je u javnosti, s pravnoga stajališta, trebala biti otklonjena svaka pravna dvojba. Usuprot tome množili su se pokušaji uvođenja srpske zastave u normalnu uporabu. Pa čak i u samome glavnome gradu, u Zagrebu, u kojemu se je 1890. godine od 37.529 žitelja samo njih 1.204 izjasnilo pripadnicima »grčko-iztočne vjeroizpoviesti«, primjećivalo se je već kod Srba isticanje htijenja za posebnim položajem, i kao posljedak tomu isticanje pretenzija na posebna prava.

Godine 1882, 31. ožujka, odobrio je vladin Odjel za unutarnje poslove pravila »Srpskoga pjevačkoga društva u Zagrebu«. Šest godina potom šalje to isto pjevačko društvo molbu da se odobre promjene njegovih pravila. Glasom paragrafa 2. predloženih pravila trebala je biti uvedena zastava društva, i to »trobojna crveno-plavo-bijela«.²² Zahtjev je siječnja 1889. g. bio odbijen »budući da bi po paragrafu 2 preinačenih pravila imalo društvo služiti se zastavom sa zemaljskim bojama, kojih poredanje neodgovara postojećoj u tom pogledu normativnoj naredbi kr. zem. vlade od 16. studena 1876. br. 18307. glasom koje imade poredanje zemalj. bojah vazda takovo biti, da je prva najgornja pruga crvena, druga bijela, a treća modra«.²³ Poglavarstvo grada Zagreba priopćilo je tu odluku pjevačkome društvu 30. ožujka, a već 8. travnja uložio je tajnik društva priziv vladinome Odjelu za unutarnje poslove. Priziv je obrazlagan tvrdnjom da su svi članovi pjevačkoga društva

¹⁸ HDA; UOZV, VI-11-c/14045 (1876).

¹⁹ HDA; PRZV, k. 64, 938/1875.

²⁰ HDA; UOZV, VI-11-c/14045 (1876).

²¹ Isto.

²² HDA; PRZV, k. 390, 6-14, 860/1892.

²³ HDA; UOZV, Razdjel XIII, 13-4, k. 847, 20798/1888.

Srbi, pripadnici »pravoslavne vjere«, i da se je posljedom toga društveni odbor odlučio »sasma prirodno i logično za srpske narodne boje, tj. za trobojnicu crveno-plavo-bijelu - kako ju notorno od vjkada upotrebljuju danom prilikom Srbi u svim zemljah pod krunom Svetog Stjepana, kao i u cijeloj Austro-Ugarskoj monarhiji«. ²⁴ Ta izjava skrivala je prave činjenice i iznijela neke krajnje upitne tvrdnje. Iz vladinoga Odjela za unutarnje poslove poslano je 19. travnja pismo ugarskom ministru unutarnjih poslova. U pismu je postavljeno pitanje »da li u kraljevini Ugarskoj postojeća srpska zabavna, dobrotvorna ili ovim slična društva rabe zastave u srpskih narodnih bojah«. ²⁵ Ugarski ministar unutarnjih poslova poslao je, s tim u svezi, 8. svibnja 1889. g. dopis banu Khuen-Héderváry. U tom dopisu on potvrđuje kako je u Ugarskoj doista bilo slučajeva da je uporaba srpske zastave bila dozvoljena. Istodobno, međutim, ugarski je ministar upozorio na to »da ista može uzrokom biti takovom političkom pokretu, koji izbjegavati, i izbjegavati dati u političkom interesu vlade leži«. ²⁶ Ta se je primjedba odnosila prije svega na prilike u Hrvatskoj, u kojoj demonstrativno isticanje srpske zastave i istodobna obeščašćivanja zemaljske zastave više nije moglo biti označavano kao znak naglašavanja narodne posebnosti, već kao znak htijenja izmaknuti se zemaljskoj vlasti, ako i kad to bude moguće. Budući da postupak u Ugarskoj ni u kojem slučaju nije mogao poslužiti kao presedan u Hrvatskoj, na što je u svojem pismu ukazao i ugarski ministar, zaključio je dopis primjedbom, da ».. ako bi dakle Preuzvišenost Vaša za shodno i kako ne dvojim za preporučivo smatrala, da se tamo uporaba srpske zastave ne dozvoli, to bi Preuzvišenost Vašu u ovom pravcu za buduće podupirala ugarska vlada sa sličnim postupkom«. ²⁷ Tome baš suprotno, ban Khuen-Héderváry razmišljao je, međutim, o tome na koji način da isticanje srpske zastave prikaže kao čin u skladu sa zakonom, pa da ga stoga i dopusti. O tom prikladnom načinu razmišljala je dakako i zainteresirana strana. U molbama da se dopusti isticanje srpske zastave, ta zastava sve češće nije bila označavana kao srpska trobojnica, već kao srpska crkveno-narodna zastava. Nakana je pri tome bila izbjeći prigovorima, da se u granicama Kraljevine Hrvatske i Slavonije teži udomačiti zastavu jedne strane države. Ban Khuen-Hedervary bio je voljan sudjelovati u toj igri. Mjeseca ožujka 1892. g. obratio se je na patrijarha Brankovića i zatražio objašnjenje o nastanku i značenju crveno-plavo-bijele trobojnice što su je Srbi označavali kao »boje srpske patrijaršije«. Osim toga, pitao je također postoji li moguće neka službena odluka na kojoj bi se upotreba iste temeljila. ²⁸ Patrijarh si je uzeo dovoljno vremena za pronalaženje odgovora. I pored toga, nije se mogao do kraja prosinca ničemu boljemu domisliti, osim ustvrditi da se iste boje nalaze u grbu Karlovačke mitropolije. Iz njegovoga dopisa je proizlazilo da ne postoji crkvena crveno-plavo-bijela zastava. On isto tako nije ništa znao o tome da li je ikada donesena službena odluka o upotrebi te zastave. Na kraju iznio je on pretpostavku da je »upotreba srpske trobojne zastave među Srbima nastanjenim u zemljama ugarske krune.. ušla u običaj u godini 1848, jer niti se sećam, niti mogoh naći kakvog pismenog traga o tome, da se ta zastava prilikom raznih narodnih i crkvenih svečanosti i prije toga upotrebljavala«. ²⁹

²⁴ HDA; PRZV, k. 390, 6-14, 860/1892.

²⁵ HDA; UOZV, Razdjel XIII, 13-4, K. 847, 20798/1888.

²⁶ HDA; PRZV, k. 390, 6-14, 860/1892.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

²⁹ Isto.

Spor oko isticanja srpske zastave ban Khuen-Héderváry pretvorio je u spretno vodenu igru s temeljnim zakonom njemu izručenih kraljevina Hrvatske i Slavonije, što su je i Srbi u Ličko-Krbavskoj županiji, uz pomoć svojega zagovornika, velikoga župana Bude Budisavljevića, znali dobro iskoristiti. Godine 1892. izvješćivao je veliki župan o grupi Srba iz sela Divoselo (upravna općina: Gospić; 1890. g.: Hrvata 102, Srba 2205) koja je izjahala pred svog episkopa, predvođena dvojicom koji su nosili srpske zastave, naoružani s po dva pištolja i velikim noževima. Pri susretu izjavili su da oni srpske zastave »živi ne predaju nikomu«. Veliki župan nije se ustručavao pokazati i ponešto divljenja za te »mrke al odvažne ljude«.³⁰ O tome kako se mnogi upravni činovnici često nisu pridržavali propisa, moglo bi se navesti niz primjera. Uoči vizitacije episkopa M. Gruića u svibnju 1893. g. tražio je kotarski predstojnik iz Brinja (upravni kotar: Senj; 1890. g.: Hrvata 2763, Srba 38) od županijske oblasti u Gospiću upute kako valja postupiti »u vezi s namjeravanim izvješćavanjem srpske zastave«. Iz županijske oblasti »...dostavljena je kotarske oblasti predstojništvu znanja i shodnoga ravnjanja radi okružna naredba postojavše generalkomande kao krajiške zemaljske uprave oblasti od 8. travnja 1875. broj 231/Pr, kojom je izvješćenje srbskih zastava i na privatnim kućama prigodom ma kakove svečanosti izrikom zabranjeno«.³¹ Ta naredba bila je poznata svim oblastima u Ličko-Krbavskoj županiji. I pored toga bili su oružnici često onemogućavani u izvršavanju svojih dužnosti. Pa ako je srpska zastava oružničkim posredovanjem i bila odстранjena, vrlo je često kotarski predstojnik, kao na primjer s proljeća 1893. g. u Kuli (upravna općina: Osik; 1890. g.: Hrvata 811, Srba 2021), znao narediti da se srpska zastava ponovno izvjesi.³² Upravo navedeni primjeri nisu baš pridonosili štovanju zakona. Oni su štoviše velikosrpsvom zadojene snage poticali na tvrdokorno istrajanje u nepoštivanju državnopravnoga poretka. Mnogobrojni ispadi služili su međutim velikome županu Budisavljeviću kao povod pritisku na bana da bude izdana jedna odgovarajuća naredba. I dok je u početku tražio zakonsko reguliranje »da li, tko, kada i gdje u zemlji smije upotrebljavati srbsku trobojnicu«, vrlo brzo u njegovim zahtijevanjima »da li« i »gdje« bivaju izostavljeni.³³ U istome dopisu od 12. lipnja 1892. g. u kojemu je Budisavljević na gotovo dramatičan način izvješćivao bana o velikosrpskim osjećajima širokih krugova među Srbima, u što se je uvjerio tijekom svojih putovanja Ličko-Krbavskom županijom, ustvrdio je veliki župan samozadovoljno kako je prigodom njegovoga i episkopa Gruića dolaska u Gračac (1890. g.: Hrvata 318, Srba 1185), slijedom njegove osobne odluke »...da bogme ostala je srbska »kao patrijaršijska« zastava« i nadalje izvješćena.³⁴ Izraz »patrijaršijska zastava« stavljen je i u tom povjerljivome izvješću u navodnike, budući da je taj naziv u stvari prikrivao njezin pravi znamen. Srpska zastava je na brzu ruku, a u svrhu zaobilaženja zakonskih propisa, nazvana »crkveno-narodna zastava srpsko-pravoslavne crkve«. Na zamolbu grčko-istočnoga crkvenoga odbora iz Udbine (1890. g.: Hrvata 1234, Srba 126), da u povodu dolaska episkopa M. Gruića bude dopušteno isticanje »srpske narodne zastave«, bilo je tako dopušteno izvješćivanje »crkveno-narodne zastave srpsko-pravoslavne crkve«.³⁵ Pri tome su, kako pripadnici grčko-istočnoga crkvenoga odbora, tako i ban,

³⁰ HDA; PRZV, k. 388, 6-14, 2601/1891.

³¹ HDA; PRZV, k. 390, 6-14, 860/1892.

³² Isto.

³³ HDA; PRZV, k. 393, 6-14, 3326/1892.

³⁴ HDA; PRZV, k. 390, 6-14, 860/1892.

³⁵ Isto.

mislili naravno na istu, naime, na »srpsku narodnu zastavu«. Ban Khuen-Héderváry u obliku jedne upute upravljene na velikoga župana Budisavljevića 13. lipnja 1893. g. dozvolio je isticanje srpske zastave u Ličko-Krbavskoj županiji. U navedenoj uputi on ustvrđuje »...da neima zaprieke, da se crkveno-narodna zastava srpsko-pravoslavne crkve izvjesi na parohijalnoj crkvi i parohijalnom domu dotičnoga mjesta; dočim se nipošto ne može dozvoliti izvješanje dotične zastave na ostalih sgradah, poimence oblastnih...«³⁶ Jedanaest dana potom ta je kratka uputa dopunjena nekim važnim odredbama. Bilo je naređeno da »crkveno-narodna zastava srpsko-pravoslavne crkve« ne smije nikada biti izvješavana sama, već uz zemaljsku zastavu. Ban je ukazao na to da je ta zastava »ista sa zastavom narodnostnom kraljevine Srbije«, te da posljedkom toga njezino isticanje bez zemaljske zastave ima demonstrativno političko obilježje. Zbog toga »..se...u interesu sačuvanja postojećih državno-pravnih odnošaja u ovih kraljevinah ne može ni iz političkih niti policijskih razloga dozvoliti ovakovo demonstrativno postupanje.«³⁷ Usuprot tome bilo je takvo ponašanje i nadalje trpljeno. Potpuno u skladu s njezinim isključivo nacionalnim znamenom, srpsku su zastavu Srbi isticali ne samo na crkvenim tornjevima u tijeku crkvenih svečanosti, nego prije svega svakim drugim mogućim povodom. Teorijski bilo bi moguće da je taj narod, zbog duboka vjerskog nagnuća, navodno crkvenu zastavu kao simbol predanosti bogu želio obožavati svakom prigodom. Narodu, međutim, koji je naredbama morao biti potican na pribivanje jutarnjim misama, kako bi pravoslavno svećenstvo moglo obavljati svoje kanonske dužnosti- takvom se narodu ne bi baš mogla pripisivati gorljiva pobožnost.³⁸ Navedena uputa o isticanju zastava bila je zapravo službenom tajnom, pa su se u tadašnjim političkim okolnostima tako potajno poništavale odredbe temeljnoga zakona i zakonskih propisa.

Veliki župan Budisavljević molio je bana u već spomenutom dopisu od 12. lipnja 1893. g. da se pitanje isticanja srpske zastave uredi na isti način za cijelu zemlju. Ban Khuen-Héderváry odgovorio je, međutim, da on ne nalazi »za sada za shodno« izdati jednu općenitu naredbu o isticanju srpske zastave. On je naime bio upoznat s velikim nezadovoljstvom, kao i s brojnim zamolbama kojima je tražena zabrana srpske zastave. Spomenimo ovdje samo neke primjere. Kada je u predvečerje rođendanu cara i kralja Franje Josipa I. 17. kolovoza 1894. g., na crkvenome tornju grčko-istočne crkve u Otočcu (1890. g.: Hrvata oko 670, Srba 102) bila izvješena srpska zastava, zahtijevao je općinski načelnik Otočca Martin Hećimović da je kotarski predstojnik odstrani. Njegovome zahtjevu nije se izašlo u susret, pa se je M. Hećimović već slijedećega dana obratio caru i kralju tražeći »... očinsku zaštitu za sebe i za vjerne podanike koji u očaju pate.«³⁹ Nadalje je izvješćivao da je kotarski predstojnik iz Otočca »...na grčko-istočnome crkvenome tornju dao izvjesiti umjesto kao dosada crno-žutu, stranu zastavu kraljevine Srbije desno od uobičajene zemaljske zastave, pridavši time istoj prednost, što je ... vjerne podanike bez razlike staleža uvrijedilo, te povrijedilo autonomiju zemlje, pa ponizilo i samu osobu Njegovoga c. i k. Veličanstva.«⁴⁰ Gospićka županijska oblast obavijestila je predsjedništvo zagrebačke vlade da je Martin Hećimović suspendiran ».. pak se nalazi u disciplinarnoj istrazi koja će svršiti po svoj prilici njegovim odpustom iz obćinske

³⁶ Isto.

³⁷ Isto.

³⁸ »Službeni glasnik« Odjela za bogoštovje i nastavu..., Zagreb 1893, kom. II, str. 33.

³⁹ HDA, PRZV, k. 466, 6-14, 1676/1894.

⁴⁰ Isto.

službe, jer čovjek, koji se je usudio ovakovu prijavu podneti Njegovom c. i kr. apoštolskom veličanstvu te sličnu prijavu kr. državnom odjvetništvu i c. i kr. sbornom zapovjedništvu proti odredbama svojih predpostavljenih oblasti, neće se moći občinskoj službi više trpiti.⁴¹ Neka ovdje bude tek spomenuto da se je županijska oblast tim svojim postupkom ogriješila o odredbe njoj pretpostavljenih oblasti, budući da je izvješivanje srpske zastave, odnosno, »crkveno-narodne zastave srpsko-pravoslavne crkve« glasom banove upute bilo dopušteno samo u povodu crkvenih svečanosti. Slično je završio i sukob u Gospiću (sjedište županije: 1890. g.: Hrvata 1750, Srba 557). Nakon neuspjelih pokušaja da se ishodi zabrana srpske zastave, odlučili su članovi općinskoga vijeća poslati u Zagreb izaslanstvo za kraljeva posjeta gradu, listopada 1895. g., kako bi kralju izložili problem demonstrativnoga isticanja srpske narodne zastave. Članovi općinskoga vijeća, a osobito mjesni prvaci Stranke prava među njima, bili su zbog odlučnoga otpora velikosrpskome porodu u Gospiću već duže vremena velikome županu Budisavljeviću trn u oku. Njegovim zauzimanjem gospičko je općinsko vijeće, zbog prekoračenja svojih ovlasti, odlukom Odjela za unutarnje poslove zemaljske vlade, bilo raspušteno.⁴² Oba slučaja pokazuju kako je ban bio odlučan svim sredstvima nemetnuti Hrvatima svoju volju i, s druge strane, kako je još uvijek bila snažna vjera Hrvata u njihova kralja i njegovu pravednu, zaštitničku ruku što pruža pomoć. Opća naredba o isticanju srpske zastave nije bila donesena niti sljedećih godina.

Godine 1913., 22. rujna, obratila se je zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu hrvatskoj vladi moleći obavijest o praksi u Hrvatskoj i Slavoniji glede uporabe, dotično glede dopuštenja uporabe srpskoga grba i drugih srpskih nacionalnih oznaka, kao i o mjerama što su moguće glede toga problema u izgledu. Zemaljska vlada u Sarajevu izrazila je u pismu zabrinutost zbog stanja u nekim dijelovima Bosne i Hercegovine, budući da su tamo, nakon što je nošenje kape sa srpskim i crnogorskim grbom bilo zabranjeno, Srbi na te kape počeli stavljati stari grb kneževine Srbije. Nadalje je upozoreno da »ta okolnost, da ove kape nosi samo mlađa generacija i to očito u demonstrativnoj namjeri, pokazuje na paralelu sa svojevremenim rasprostranjivanjem zvijezde savojskog grba, koja je kao »Stella d' Italia« igrala stanovitu ulogu u gubitku bivših talijanskih pokrajina naše monarhije.«⁴³ U Zagrebu se je mjesecima okolišavalo s odgovorom. Tek 28. lipnja 1914. g. odaslan je iz Predsjedništva vlade dopis svim velikim županima, u kojemu su veliki župani zamoljeni da pošalju izvješća o praksi glede isticanja srpske zastave, uporabe srpskoga grba, te ostalih srpskih nacionalnih simbola. Iz izvješća proistječe da je isticanje srpske zastave posvuda gdje su Srbi bili brojčano znatnije zastupljeni postalo običajem. Skoro podjednako kod mladih se je muškaraca uvriježilo nošenje kapa sa srpskim grbom. U Virovitičkoj, Požeškoj i Srijemskoj županiji toleriralo se je čak i to da se srpske zastave ističu i na zgradama gradskih poglavarstava i općina. Pri tom je samo za Ličko-Krbavsku županiju postojala tajna uputa glede isticanja srpske zastave. U ostalim županijama, kako je naveo veliki župan Zagrebačke županije »...iste se izvješuju po običaju, a oblasti, da ne izazivlju u narodu nepotrebnu uzbuđenost, to trpe.«⁴⁴ Veliki župan Požeške županije završio je svoje izvješće tvrdnjom da »...oblasti...nisu izvješivanje srpskih zastava zabranjivale, a to s razlogom, što je upitna zastava trpljena bila, naravski pod imenom

⁴¹ Isto.

⁴² HDA; PRZV, k. 468, 6-14, 4147/1894. - i HDA; UOZV, k. 1030, 3-12, 48896/1895.

⁴³ HDA; PRZV, k. 798, 6-14, 5203/1913.

⁴⁴ Isto.

»crkvene zastave«, što faktično nije, pošto crkva imade svoje posebne zastave, koje rabi u procesijama, dočim srpsku pri takovim zgodama ne rabe«. ⁴⁵ Srpske zastave su isticane kako prigodom crkvenih, tako i privatnih svečanosti »...na grčko-istočnim crkvama odnosno privatnim domovima sve ostentativnije ... nose se u svečanim zgodama kao u svatovima itd. ter... to nema karakter crkvene zastave, nego narodne i .. to je od eminentne važnosti za nacionalni odgoj prostog puka grčko-istočne vjeroispovijesti«. ⁴⁶ Dugotrajna dvosmislena politika zemaljske vlade u Zagrebu spram isticanja srpskih zastava i inih srpskih nacionalnih znamenja okončana je tek nakon smrtonosnih pucnja u Sarajevu. Ban Ivan Skerlec izdao je 21. studenoga 1914. »pošto se je tokom vremena u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji uobičajilo upotrebljavati zastave, koje ni državnopravno ni politički ne odgovaraju... naredbu o upotrebi zastava i oznaka«. ⁴⁷ Crveno-bijelo-plava trobojnica proglašena je u Hrvatskoj i Slavoniji nacionalnom zastavom. Nadalje je bilo propisano da za autonomne poslove kao službena bude u uporabi ista zastava s grbovima kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije providenim krunom Sv. Stjepana. U svečanim prigodama bila je još dozvoljena uporaba ugarske crveno-bijelo-zelene trobojnice i »crno-žute austrijske zastave«. Paragrafom 3. je pak utvrđeno da »upotreba zastava drugih država, te drugih narodnih ili političkih zastava nije dozvoljena«. ⁴⁸ Prijepis naredbe bio je prvih dana godine 1915. poslan zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu. U nadolazeće četiri ratne godine nije međutim za Bosnu i Hercegovinu donesena bilo kakova naredba glede zastava. Tada je uskoro bilo za sve prekasno - došao je kraj Habsburške monarhije, a stvaranjem nove državne tvorevine, što se je smjestila i na područjima Hrvatske, ispunjeni su i velikosrpski snovi, u ovom članku naznačeni.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ »Zbornik zakonah i naredbah valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju«, Godina 1915., Zagreb 1916., str. 146.

⁴⁸ Isto, str. 147.

Z u s a m m e n f a s s u n g
DIE HINTERGRÜNDE DES STREITES UM DAS HISSEN DER SERBISCHEN
FAHNE IN KROATIEN UM DIE WENDE DES 19. JAHRHUNDERTS

Das großserbische Übergreifen in Kroatien um die Wende des 19. Jahrhunderts offenbarte sich unter anderem auch durch demonstratives Hissen der serbischen Fahne, während gleichzeitig eine geschickte Propaganda gegen die rot-weiß-blaue Landesfahne, vor allem seitens der griechisch-orientalischen Geistlichen, verbreitet wurde. Es werden in diesem Aufsatz vorwiegend die Archivalien betreffs der Lage in der Lika-Krbavaer Gespanschaft bearbeitet, weil die dortigen zahlreichen Ausschreitungen von dem Lika-Krbavaer Großgespan, dem Serben Budo Budisavljević, zum Anlaß genommen wurden, bei dem Banus die Genehmigung des Hissens der serbischen Fahne zu fordern. Da aber der Willen, die serbische Fahne bei jeder Gelegenheit zu hissen, meistens von der offenen Ablehnung der kroatischen Landesfahne begleitet wurde, ist es angemessen festzustellen, daß er eigentlich als eine Art der Meuterei gegen die kroatische Landesgewalt zu verstehen ist.

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

U SPOMEN
JOSIPU LUČIĆU

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

Z A G R E B

1994.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

PRIPREMA ZA TISAK:

Hrvoje STANČIĆ

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.